

Sosyal Sermayeye Eleştirel Bakmak¹

DOI NO: 10.5578/jss.40368

Ali Haydar Beşer²

İsmail Hira³

Geliş Tarihi: 10.10.2016

Kabul Tarihi: 21.02.2017

Özet

Bu çalışmada son dönemlerde kullanımı hızlı bir şekilde artan 'sosyal sermaye' kavramı eleştirel bir gözle ele alınmıştır. Kavramın tarihsel seyri ve öne çıkan teorisyenleri zikredilmiş, sonrasında kavrama eleştirel bakmanın imkanı üzerinde durulmuştur. Eleştirel bakmayı zorlaştıracak unsurlar olduğu tespit edilmiştir. Sosyal sermayeye yönelik eleştirilerin üç kategoride veya düzeyde toplanabileceği görülmüştür: 1. Kavramsal/felsefi eleştiriler, 2. Sosyal sermaye teorilerine ve metodolojisine yönelik eleştiriler, 3. Sosyal sermaye ölçümlerine yönelik eleştiriler. Bunlar arasından sadece ilki ele alınarak literatürdeki kavramsal/felsefi eleştiriler zikredilmiş ve değerlendirilmiştir. İki kelimededen meydana gelen bir kavramsal terkip olarak sosyal sermaye tahlil edilmiş; tanımındaki aşırı muğlaklığın kavramın bilimselliğini zedelediği tespitinde bulunulmuş; sosyal bilimler ve hatta doğa bilimleri tarafından fazla sorgulanmaksızın birçok konu ile ilişkili olarak kullanıldığı ve bu popülerliğinin akademisyenleri cezbediği vurgulanmış; OECD ve Dünya Bankası gibi uluslararası resmi kurumların da kullanımıyla politik bir yöne çekildiği belirtilmiş ve fakat diğer taraftan kavramın sosyal bilimlerin bazı problemlerini aşma potansiyelini de bünyesinde barındırdığı teslim edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Sosyal Bilim, Eleştiri, Bilimsellik.

Approach Critically to Social Capital

Abstract

In this study, 'social capital' is considered in a critical way. The historical progress of the concept have mentioned, and then focused on the opportunity to look critically. It has been identified that there are complicating factors for a critical approach. Nevertheless, it is understood that criticism of social capital can be divided into three levels: 1. Conceptual / philosophical criticism, 2. Criticism of social capital theories/methodologies, 3. Criticism of the social capital

¹ Bu çalışma, 12-15 Mayıs 2016 tarihlerinde Isparta'da, Süleyman Demirel Üniversitesi'nde düzenlenen Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi'nde (TLÇK) bildiri olarak sunulmuştur.

² Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, e-posta: alihbeser@klu.edu.tr

³ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, e-posta: hira@sakarya.edu.tr

measurement. Of these, only the first one discussed. In this article, social capital is assayed as a concept; determined that the vagueness of its definition undermines being scientific; emphasized that used by the social and natural sciences without questioning and this popularity attracted academics; stated that using by OECD and the World Bank as international official organizations directed the concept to political area. However, it incorporates the potential to transcend some problems of social sciences.

Key Words: *Social Capital, Social Science, Criticism, Scientific.*

Giriş

Sosyal sermayeye ilişkin yakın dönemde yazılmış herhangi bir çalışma, bu kavramın son zamanlarda popüler bir kavram haline geldiğini, sosyal bilimlerin birçok disiplinde çokça karşılaşıldığını söyleyerek başlayacaktır. Gerçekten de özellikle 1990'lı yıllardan itibaren sosyal bilim çalışmalarında kavramın kullanımında şaşırtıcı bir artışın olduğu görülebilmektedir. Böyle bir itibar ve teveccühü sosyal bilimler tarihinde çok az kavram görmüştür. Tutunabilen birçok kavram, çeşitli aşamalardan geçerek, savunucuları ve eleştirmenlerinin katkılarıyla yıllar içerisinde yaygınlık kazanabilirken; sosyal sermayenin yaygınlık kazanması nispi olarak çok daha hızlı bir şekilde, adeta geometrik bir artışla olmuştur. Bunun böyle gerçekleşmiş olması kavram hakkında olumlu veya olumsuz bir değerlendirme yapmada tek başına bir ölçüt vermez. Sadece çok daha dikkatli bir şekilde bu vakianın sebeplerini ortaya çıkarmanın, kavramın kullanım süreci ve içeriğine bakarak çok daha detaylı ve derinlikli bir araştırma yapmanın gerekliliğini ortaya koyar. Böylesine kapsamlı bir analiz için ise kavramın tarihi dikkate alındığında henüz belli bir mesafeden bakmayı mümkün kılmadığı için çok erkendir.

En geniş perspektifle bakıldığında ilişkilerin ve iletişim ağlarının önemini vurgulayan, bunu bir servet olarak değerlendiren 'sosyal sermaye' kavramı ilk olarak Lyda Judsen Hanifan tarafından kullanılmış olsa da, bugünkü anlamında kullanan ilk kişi 1961 tarihindeki bir çalışmasıyla Jane Jacobs'tur. (Şan ve Şimşek, 2011: 93). Bu kavramın kullanılmaya başlamasıyla birlikte, sosyal teoride göz ardı edilen, belki dışlanan birçok konu yeniden gündeme gelmiştir. Modern toplum yapısında küçümsenen, "geleneksel" görülerek dışlanan birçok ilişkiler ve iletişim ağları sosyal sermaye kavramıyla birlikte yeniden fark edilmiş ve ele alınmıştır. Bu anlamıyla yeni bir kulvar açmış gibi gözükmektedir.

Sosyal sermaye kavramını teorik çerçevede ele alan, geliştiren önemli üç teorisyenden bahsedilebilir. Bunlar Bourdieu, Coleman ve Putnam'dır. Bourdieu, diğer sermaye çeşitleriyle birlikte sosyal sermayeyi de ele almış ve özellikle de elit sınıfların diğerlerinin aleyhine kullandığı bir değer olarak görmüştür. Coleman ise, sosyal sermayenin sadece elit sınıflar için değil, diğer sınıflar için de bir kaynak olabileceği üzerinde durmuş ve

sosyal sermayeyi genişletmiştir. Putnam ise kavramın anlam çerçevesini daha da genişleterek sosyal sermayeyi bütün bir toplum için kaynak olarak görmüştür (Field, 2008: 57). Özellikle Putnam, kavramın daha popüler hale gelmesine sebep olmuştur. Bunu daha çok, kavramı politik alana çekmesiyle başarmıştır (Poder, 2011: 348). Bu kişiler dışında da sosyal sermaye kavramını işleyen, geliştiren, farklılaştıran, daraltan, farklı yönlerini ön plana çıkartan birçok düşünür vardır. Sosyal sermayeyi insan doğası ve güven kavramlarıyla birlikte ele alarak, özellikle de “güven ağları”nı zikreden Francis Fukuyama bunların başında gelmektedir (Fukuyama, 2009).

Sosyal sermaye kavramının kullanımının artmasıyla birlikte ekonomi, eğitim, sağlık, refah, aile, suç, sapkınlık, güven gibi birçok konuyla birlikte ele alınmış, ilgi alanı genişlemiştir. Hatta sosyal sermaye sadece bilimsel bir faaliyet alanı olmaktan çıkmış, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kuruluşlarca da dikkate alınarak tanımlanmış, gelişmişlik ölçütü olarak kullanılmaya başlanmıştır (Şan, 2006: 76). Bu kuruluşlarca tanımlanması ve kullanımının, bir yönüyle kavramın yaygınlaşmasına katkı sağladığı söylenebilirken, diğer taraftan kuruluşlara yönelik ciddi bir eleştiri konusu da olmuştur.

Sosyal sermayenin içerdiği konular ve inceleme alanlarının dışında, teoride ve metodolojide yeni imkânlar da sağladığı görülmektedir. Öncelikle –başlarda sosyolojiye ait gibi görülmesine rağmen- münhasıran bir sosyal bilim disiplinine ait bir kavram olmayışı, sosyal bilim disiplinlerinde karşılaşılan “uzmanlaşma körlüğü”nü aşabilmeyi ve disiplinler arası çalışmaları mümkün kılmaktadır. Diğer taraftan, her ikisinin de teorik olarak zaafları bulunan, makro ve mikro açıklama biçimlerinin ötesinde orta ölçekli teoriler oluşturmaya da imkân vermektedir.⁴

Sosyal sermaye kavramı, kullanıcıları nezdinde genellikle olumlu bir anlam ihtiva etse de, bir takım olumsuz şeylerin güçlenmesini de sağlayabileceği, kötü etkileri de olabileceği fark edilmiştir. Bunu açıklamak için sosyal sermayenin “karanlık tarafı”ndan da bahsedilmiştir (Field, 2008: 101). Fakat buna rağmen kavrama eleştirel yaklaşımlar çoğu zaman görmezden gelinmiş, pek fazla ele alınıp değerlendirilmemiştir. Özellikle Türkçede sosyal sermayeye eleştirel yaklaşımın çok daha az olduğu görülmektedir. Çoğu zaman akademisyenler, kavramın sosyal bilimlerdeki popülaritesinden istifadeyle bir araç olarak kullanmışlardır. Bu çalışmanın amacı ise literatürdeki sosyal sermayeye yönelik mevcut eleştirileri tasnif ederek, birisini merkeze alıp derli toplu bir resim sunmaktır.

⁴ Uluslararası göçleri, var olan makro ve mikro teorilerin ötesinde, sosyal sermaye kavramından hareketle orta ölçekli bir teori olarak toplumsal ve sembolik bağlarla açıklayan bir çalışma için bkz. T. Faist, (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusal Toplumsal Alanlar*.

Sosyal Sermayeye Eleştirel Bakmanın İmkânı

Sosyal sermayenin, sosyal bilim disiplinleri içerisinde üretilen diğer kavramlardan farklılaşan yönleri vardır. Bunların arasında en önemlisi ise sosyal sermayenin özel olarak bir disiplinin kavramı olarak görülmesinin mümkün olmadığı gerçeğidir. Dolayısıyla bir disiplin içerisinde kullanıldığı zemini ve bağlamı görmek ve oradan hareketle disiplinin hangi sorusuna veya sorularına cevap olarak istihdam edildiğini tespit etmek çok zordur. Bu, onun hem gücü ve hem de zaafıdır. Gücüdür; zira bir disiplinin sınırlarını aşarak, daha bütüncül bakmaya imkân vermekte, sosyal bilimlerin içerisine düştüğü bazı çıkmazları bertaraf edebilmektedir. Bu özelliği aynı zamanda büyük ölçüde, yayılma ve kullanımının hızlı artışını da açıklamaktadır. Zaafıdır; zira sözkonusu durum, muhtevasının ve özellikle de tanımının muğlâklığına yol açmakta, farklı kalemlerde bambaşka şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Dolayısıyla, kısmen bilimsel bir dilden uzaklaşmaya sebep olabilmektedir. Doğrusu, sosyal bilimlerde kullanılan hiçbir kavramın mutlak ve tartışmasız bir tanımı yoktur. Ama en azından o kavram hakkında üzerinde uzlaşılan asgari ortak unsurları vardır. Sosyal sermayenin muğlâklığı ise bunun çok daha ötesinde gözükmektedir.

Sosyal sermayenin hem tanımı ve hem de muhtevası açısından sözkonusu muğlâklığı ona eleştirel bakmanın imkânını da zayıflatmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermayeye derinlikli bir eleştirel bakış, en azından şu an için oldukça zor gözükmektedir. Zira, eleştirmeden önce uzunca onun ne olduğu konusunda kelâm etmek, onu eleştirebilmek için bile olsun tarif etmek, en azından çerçevesini belirlemek zorunluluğu vardır. Bu durum, kendisinin olduğu gibi eleştirisinin de muhtemel bilimsel gücünü zayıflatmaktadır. Ama diğer taraftan, sosyal sermayeye eleştirel bakanların, bu kavrama yönelik eleştirilerinin merkezinde de tanımının bu muğlâklığı yer almaktadır. Yani, sosyal sermayenin ne olduğu konusundaki muğlâklık, hem ona yönelik eleştirilerin gücünü zayıflatmakta; hem de diğer taraftan, bizatihi bu durum en güçlü eleştiriyi oluşturmaktadır.

Sosyal sermayeyi diğer kavramlardan farklılaştıran bir diğer önemli özelliği ise çok hızlı bir şekilde yayılmış olmasıdır. Daha çok sosyolojiyle irtibatlı gibi gözükse de birçok sosyal bilim disiplininde çok kısa bir sürede önemli bir yer edinmiş, birçok farklı alandaki farklı konular sosyal sermayeyle ilişkilendirilerek ele alınmış, yüzlerce makale ve tez yazılmıştır. Dolayısıyla kavramın henüz teorik çerçevesi oturmadan, içine dahil edeceği ve dışarıda bırakması gereken konuları netleştirmeden birçok konuya ve alana uygulanmaya çalışılmıştır. Diğer bir söyleyişle disiplin(ler) tarafından henüz sindirilmeden kimi zaman makro bir teori gibi, kimi zaman alternatif bir perspektif gibi, kimi zaman ise niceliksel veriler elde etmeyi mümkün kılan bir yöntem gibi kullanılmıştır. Kavramın İngilizce literatürde kullanımının artmaya başlaması 1980'li yılların sonunda olmuş, özellikle

90'lı yıllarda çok hızlı bir şekilde artmıştır. Claudia Wilma Scholz (2003: 4), beş yıllık periyotlar halinde 1980 ile 1995 arasını üçe ayırarak makale başlıklarında sosyal sermayenin kullanım sayılarını ve ayrı ayrı disiplinlerini çıkarmıştır. Buna göre 1981-1985 aralığında farklı disiplinlerce yayımlanmış 14 makale varken, 1986-1990 arasında bu sayı 41'e, 1991-1995 arasında ise 109'a çıkmıştır. Bu makalelerin yarıya yakını sosyoloji ve antropoloji disiplinlerinde, onlardan sonra da en fazla iktisat ve eğitim bilimlerinde olduğu görülmektedir. Bunlardan başka da tarımdan psikolojiye, coğrafyadan işletmeye kadar birçok disiplinde sosyal sermaye makaleleri yayımlanmıştır. O yıllardan sonra da bu artış devam etmiştir. Türkçe literatürde ise bu artışın on yıl gecikmeli olduğu farkedilmektedir. Türkçe dergilerde yayımlanmış sosyal sermayeyle ilişkili makalelere bakıldığında 1990'lı yıllarda farklı disiplinlerde hatırı sayılır miktarda makale olduğu görülmekte birlikte, özellikle 2000'li yıllarda ivmesi artmıştır. Diğer bir söyleyişle İngilizce literatürde 1990-1995 arasındaki niceliksel sıçrama, Türkçede 2000'li yıllarda görülmektedir. Bunun, yüksek lisans ve doktora tezlerine yansımaları ise biraz daha geç olmuştur. Kavramın kullanımının hızlı artışının, lisansüstü öğrencileri ve danışman hocaları, bu kavramın çeşitli konularla ilişkili biçimde çalışılmasına yönelmelerine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın (YÖK) tez arşivine bakıldığında, başlığında sosyal sermayeyi kullanan tezlerle ilgili şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo: Sosyal Sermayeye İlişkili Tezlerin Dağılımı

Disiplin/Alan	2001-2005	2006-2010	2011-2015
Ekonomi		5	13
İşletme	1	7	7
Sosyoloji/Sosyal Hizmetler		2	11
Eğitim		4	8
Siyasal Bil./Uluslararası İlişkiler		4	1
Çalışma Ekonomisi			3
Bilim ve Teknoloji			2
Kamu Yönetimi			2
Şehircilik		2	
Mühendislik Bilimleri		1	1

Halk Sağlığı	1	1
Gazetecilik		1
Coğrafya		1
Ekonometri		1
Toplam	1	26

Tablodan takip edilebileceği gibi 2000’li yılların başında makalelerdeki niceliksel artış, tezlere 2005’ten sonra yansımış ve hızla artmaya devam etmiştir. Bu tezlerin 32 tanesi doktora, 46 tanesi yüksek lisans ve bir tanesi de tıpta uzmanlıktır. Ayrıca kavramın farklı sosyal bilim disiplinleri arasında yayıldığı gibi, mühendislik bilimleri ve halk sağlığı gibi alanlarda da kullanıldığı görülmektedir. Dikkat çeken bir husus, İngilizce literatürde sosyal sermayeye en çok sosyoloji disiplini karşılaşılmakta iken Türkçede ekonominin daha fazla ilgisini çekmiştir. Ayrıca işletmedeki göreceli yüksek miktar da dikkat çeken diğer bir noktadır.

Türkçedeki bu artan bir ivmeyle çoğalan literatürde eleştiri kısmı çok zayıf kalmıştır. Mevcut çalışmaların ve zikredilen tezlerin içeriklerine bakıldığında kavramın ya ele alınan konuda sosyal sermayenin işlevselliğinden istifadeyle bir araç olarak ya da sayısal veri elde etmek için bir ölçüm tekniği olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Fakat İngilizce literatürde yine de özellikle 1995’lerden itibaren eleştirel çalışmalar yapılmıştır. Belki Türkçede de eleştirel yaklaşım için kavramın kullanımı belli bir doyum noktasına ulaşmalı ve bazı eksik veya olumsuz tarafları belirginleşmesi gerekmektedir.

Sosyal sermayeye yönelik eleştirilere bakıldığında üçlü bir tasnif yapmak mümkün gözükmemektedir. Diğer bir deyişle sosyal sermayeye yönelik eleştirilerin üç düzeyi vardır:

1. Kavramsal/felsefî eleştiriler,
2. Sosyal sermaye teorilerine ve metodolojisine yönelik eleştiriler,
3. Sosyal sermaye ölçümlerine yönelik eleştiriler.

Sosyal sermayeyi kavramsal düzeyde eleştirenler, onu topyekûn reddederler. Kullanımını özellikle de sosyal bilimler için, problemli görürler. Hatta onu sosyal bilimlere karşı ve bir mit olarak⁵ değerlendirirler. Biz de bu çalışmada daha çok bu gruptakilerin eleştirilerini zikredeceğiz. Diğer iki

⁵ Çalışmanın içeriğinde aslında daha çok Putnam’ın düşüncelerini eleştiren, dolayısıyla bizim tasnifimizde ikinci gruba dâhil edilebilecek olan, ama nihayetinde “sosyal sermaye”yi bir mit olarak gören bir çalışma için bkz. J. DeFilippis, (2001). *The Myth of Social Capital in Community Development*.

gruptaki eleştiriler ise sosyal sermaye kavramına temelden karşı çıkmazlar. Eksik buldukları yönere odaklanırlar. Bunların bir kısmı, sosyal sermaye teorilerine ve metodolojilerine yönelik eksikliklere dikkat çekerken, diğer kısmı sosyal sermayenin ölçülme biçimleri ve tekniklerinin yanlış, eksik veya yetersiz olduğunu düşünürler. Zira sosyal sermaye, ülkeler arası gelişmişlik düzeyi mukayesesi için de kullanılmaktadır. Dolayısıyla kültürler arası farklılıklar, ölçüm tekniklerini ve elde edilen verilerin mukayese edilebilirliğini tartışılır kılmaktadır. Literatürdeki eleştirilerin de en fazla olduğu ve yoğunlaştığı kısım bu ölçüm kısmıdır.

Sosyal sermaye kavramının muğlâklığı, esnekliğini de artırmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye teorilerine yönelik her bir eleştiri, ya eleştiri konusu yapılan şey kolayca giderilerek veya onu da bünyesine dâhil ederek aşılabilir. Diğer bir deyişle, sosyal sermayeyi eleştirmek için başlanan bir söz veya çalışma, farkında olmadan sosyal sermayenin diliyle bitebilmektedir. Buna en güzel örnek, daha sonraları ‘sosyal sermayenin karanlık tarafı’ olarak ifade edilen, iletişimin ve ilişki ağlarının sadece olumlu neticeler vermeyeceği görüşünün ve bunu destekleyen verilerin elde edilmesidir (Field, 2008). Zira, ilk zamanlar sosyal sermayenin üretilmesini mümkün kıldığı düşünülen iletişim ve ilişki ağlarından hep olumlu bir şey olarak bahsedilmekteydi. Fakat sözkonusu ilişkilerin kötü maksatlarla da kullanılabilmesi ve mesela çeşitli suç örgütlerinin de bununla açıklanabileceği söylenmiş ve çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Sosyal sermaye teorisyenleri ise bu araştırmaları ve verileri reddetmemiş, ‘sosyal sermayenin karanlık tarafı’ olarak bir şekilde teoriye dahil etmiştir. Ama adlandırmadan da anlaşılabilmesi gibi yine de teorinin merkezine yerleştirilmemiş, sadece bir ilacın yan etkisi gibi görülmüş ve fazlaca üzerinde durulmamıştır. Burada asıl dikkat çeken husus, aslında sosyal sermayeye yöneltilen bir eleştirinin, kavramın esnekliği dolayısıyla bünyeye dahil edilerek kavramın bir boyutu haline getirilmiş ve teorileştirilmiş olmasıdır.

Sosyal Sermayeye Yönelik Kavramsal/Felsefi Eleştiriler

Sosyal sermayeye yönelik en iddialı felsefi eleştirilerin başında Ben Fine’in (2008) *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı* adlı kitabında ileri sürdüğü eleştiri ve tez gelmektedir. Fine bu çalışmada sosyal sermayenin topyekûn sosyal bilim düşüncesine, teorilerine ve yöntemlerine zıt bir kavram olduğunu savunmaktadır. Ona göre ancak toplum kuramı zayıfladıkça sosyal sermaye güçlenebilir (Fine, 2008: 96). Bu onun iktisat ile olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. İktisatta ise yöntembilimsel bireycilik hâkimdir ve toplum kuramının karşısındadır.

Fine’a göre postmodernizm toplum bilimlerini zayıflatmıştır. İktisat

ise bu etkiye maruz kalmamıştır. Dolayısıyla diğer toplum bilimleri karşısında gücünü daha da artırmıştır. İktisat bilimi diğer bilimlerin bu zayıflamasını fırsat bilerek değerlendirmeye çalışmış ve toplum bilimlerini “sömürgeleştirme” faaliyeti içerisine girmiştir. Bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur (Fine, 2008: 39). Sosyal sermaye kavramı Fine’a göre tam da böyle bir bağlamda ortaya çıkmış ve bu sömürgeleştirme faaliyetinde bir nevi “truva atı” rolünü üstlenmiştir. Fine, sosyal sermayenin bu rolü nasıl oynadığını çalışma boyunca ortaya koymaya ve ispatlamaya çalışmaktadır. Sosyal sermayenin etkileri ve ölçülmesi ile ilgili literatürün, genellikle sosyal sermayenin önemli derecede iktisadî fayda sağladığını söyleyerek sonuçlanması da Fine’ı bu konuda destekleyen bir durumdur (Poder, 2011: 358).

Diğer taraftan sosyal sermaye, postmodernizmin büyük ölçüde ortadan kaldırdığı veya etkisini azalttığı büyük anlatılar yerine daha orta ölçekli teoriler oluşturulmasına imkân veren bir kavram olma iddiasındaydı. Ama ele aldığı konular ve onları işleyiş biçimine bakıldığında sosyal sermaye de bir büyük anlatı haline gelmiş ve diğer büyük anlatıların karşısına konumlanabilmiştir (Bebbington, 2010: 340). Çünkü zamanla sosyal sermaye genişlemiş, içerisine her şeyin atılabildiği bir kavram haline gelmiştir. İlgilendiği konuların çeşitliliği bakımından kavram, toplum bilimlerinin tamamını kapsar hâle gelmiştir. Diğer bir deyişle olan şey toplum bilimleri tarafından üretilen veri tabanından hareketle “sosyal sermaye kullanılarak toplum kuramlarının yeniden yazılmasıdır.” (Fine, 2008: 212). Sosyal sermayenin bütün bir sosyal bilimleri kendi prizmasından yeniden yorumlama hakkını kendinde buluşu ve oluşturduğu etki dolayısıyla sosyal bilimlerin ilişkili mevcut kavramları da güçlerini kaybetmişlerdir. Sosyal analizin mevcut kategorileri kendi zenginliklerinden ve yıllar içerisinde biriktirdikleri anlamlardan yoksun kalmıştır (Fine, 2007: 567). Bu açıdan bakıldığında büyük anlatı olarak sosyal sermaye, bir yöntem olmadığı gibi, bir teoriden de ibaret değildir, bilakis bütün bir sosyal bilimlere alternatif bir söylem üretme çabasıdır. Ortaya çıkışından itibaren sosyal sermaye, açıklanamayan birçok fenomeni açıklayabilecek, çözülemeyen problemleri çözebilecek bir ‘mucize kavram’ muamelesi görmüştür (Poder, 2011: 362). Bu özelliği dolayısıyla ki, birçok farklı disiplin veya bir disiplin içerisindeki farklı teori ve yaklaşımlar kavramı kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir. Mesela Putnam, Fukuyama, Coleman gibi bazı sosyal sermaye teorisyenleri sosyal sermayeyi sosyal bütünleşmenin bir unsuru olarak görürken, Bourdieu ve bazı iktisat sosyologları sosyal sermayeyi sınıf çatışmalarının içerisinde, onu besleyen bir şey olarak değerlendirirler. Diğer taraftan kimi teorisyenler sosyal sermayeyi mikro sosyolojinin bir aracı olarak kullanırken, diğer bir kısmı makro sosyoloji yapmak için kullanırlar (Scholz, 2003: 6).

“Sosyal sermayeye yöneltilen en temel ve ortak eleştiri, belirli bir tanımının olmamasıdır” (Durlauf, 1999: 8). Sosyal bilimlerde mutlak tanımlardan bahsetmek çok güç ve hatta imkansızdır. Fakat bu, üzerinde ittifak edilebilecek, sınanabilir ve hesabı verilebilir sınırlı bir anlam dairesinin olmasına da mani olmaz. Diğer bir söyleyişle, bir sosyal bilim disiplinine ait herhangi bir kavramın tanımında kelimeler veya cümleler değişse de hepsinin ortaklaşa delalet ettiği bir alan, evren veya mefhum vardır. Sosyal sermayenin ise sadece tanımındaki kelimeler veya tanımının biçimi değil, delalet ettiği bu evren de muğlaklaşmaktadır. Bu da onun bilimsel kullanımını ve dolayısıyla da eleştirisini zorlaştırmaktadır. Fakat kavramın her konuyla ilişkili şekilde rahatça bu kadar kullanılması, bilimselliğin bu özelliğine çok da dikkat edilmediğini göstermektedir. Olması gereken şey, belirli bir tanım üzerinden, kendisine yöneltilen eleştirileri de dikkate alarak mevcut tanımın iyileştirilmesi ve geliştirilmesi iken her farklı yaklaşımdan teorisyen onu kendi maksatlarına göre farklı şekillerde tanımlamışlardır. Bu da kaotik bir tablonun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Fine, 2007: 569). Nihayetinde sosyal sermayenin tanımına yönelik eleştiriler, kavrama eleştirel bakanların ortaklaşa paylaştığı ve sosyal sermaye eleştirilerinin en güçlü tarafını oluşturduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, sosyal sermayenin belirli bir tanımının olmayışı hususu onun en zayıf noktasını oluşturmaktadır (Pope, 2003: 7). Adler ve Kwon (2002: 19) şu ana kadar yapılan tanımlardan önemli gördüklerini bir araya toplamışlar ve kategorileştirmişlerdir. Çeşitli tanımları alt alta yazmak, buradaki maksadımız açısından gereksizdir. OECD ve Dünya Bankası gibi kimi resmî ve uluslararası kurumların sosyal sermayeyi tanımlamalarıyla birlikte kavramın oynadığı rol artmış ve değişmiştir. Eğitimden sağlığa kadar birçok devlet politikasında yer almış, topyekûn kalkınmada bir ölçüt olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu açıdan yalnızca onların tanımlarını vermekle yetineceğiz. OECD sosyal sermayeyi “ağlar ve grup içi veya gruplar arasında işbirliğini kolaylaştıran ortak norm, değer ve anlayışlar” şeklinde tanımlamaktadır (Keeley, 2007). Dünya Bankası’na göre ise “sosyal sermaye, bir toplumun sosyal etkileşimlerinin nitelik ve niceliğini şekillendiren kurumlar, ilişkiler ve normlara gönderme yapar. [...] Sosyal sermaye, bir toplumun zeminini oluşturan kurumların basitçe toplamı değil, onları bir arada tutan tutkaldır” (The World Bank, 2016). “Sosyal sermaye terimiyle ilgili tanımsal ve ideolojik sorunlar; sosyal sermayenin boyutu, seviyesi, biçimi, belirleyicileri, olumlu ve olumsuz etkileri tartışmalarında fazlaca çeşitliliğe sebep olmuştur. Bu tartışmalar, kavramlaştırma çalışmalarının güç kaybetmesine ve ortak ölçüm göstergeleri konusunda belirsizlik yaşanmasına sebep olmaktadır” (Gerni’den akt. Şan ve Akyiğit, 2015: 125).

Sosyal sermayenin kavramsal analizi yapıldığında görülmektedir ki,

kavram başlarda bir metafor olarak kullanılmıştır. Yani ‘sermaye’ kavramı, bu terkipte mutlak anlamıyla kullanılmamış, anlatılmak isteneni daha iyi ortaya koymak için başvurulan veya ödünç alınan bir kavram olarak kullanılmıştır. Fakat bu metaforik kullanımın ömrü çok kısa olmuş ve hızlı bir şekilde gerçek anlamıyla, yani doğrudan bir sermaye türü olarak görülmeye başlanmıştır. Oysaki ‘sermaye’nin ne olduğuna, hangi anlamları ihtiva ettiğine, hangi özellikleri bünyesinde barındırdığına bakılırsa sosyal sermayenin bir ‘sermaye’ türü olmadığı anlaşılır (Haynes, 2009: 4). Dolayısıyla sosyal sermayenin rahatça kullandığı veya ödünç aldığı ‘sermaye’ kavramının hesabı verilmiş değildir.

Kavram analizinde ilk kısmı, yani ‘sosyal’i ele aldığımızda da farklı bir tabloyla karşılaşmıyoruz. Denebilir ki daha çok iktisatı temsil eden veya ekonomik bir anlama sahip ‘sermaye’ye ‘sosyal’ in eklenmesidir ve dolayısıyla ekonominin sosyal olandan bağımsız düşünülmemeyeceğine işaret eder. Bu bakışla olumlu bir şeydir. Fakat sermaye, zaten sosyal olandan ayrı düşünülemez. Fine’a göre (2008: 55) sosyal olmayan bir sermaye yoktur ki, ayrıca ‘sosyal sermaye’ diye bir adlandırmaya ihtiyaç hissedilsin. Fine, bu eleştirisini sermaye olarak görülebilecek makineden paraya kadar örnekler vererek temellendirmektedir. Bunların zaten sosyal olandan bağımsız düşünülmemeyeceğini göstermeye çalışmaktadır. Fakat bu eleştirinin diğerlerine göre daha zayıf bir eleştiri olduğunu ve Fine’ın burada biraz zorlamaya girdiğini de söylememiz gerekmektedir. Zira, herhangi bir şeyi meydana getiren unsurlardan birini daha fazla vurgulamak için onu o sıfatla anmakta bilimselliğini zedeleyici bir şey yoktur. Ama ‘sermaye’nin bizatihi sosyal bir şey olduğunu söylerken haklıdır.

Sosyal sermaye kavramı kullanılarak yapılan çalışmalara bakıldığında, açıklanmaya çalışılan konu açısından bilimsel anlamda temelde çok da bir katkı sağlamadığı görülebilir. Bu açıdan bakıldığında sosyal sermaye bir totolojiden ibarettir (Ponthieux, 2004: 3). Diğer bir söyleyişle bu çalışmalar, farklı disiplinlerin ortaya koyduğu verilerin ve anlama biçimlerinin, sosyal sermaye kavramı kullanılarak başka bir biçimde ifade edilmesidir. Anlamayı derinleştiren bir katkı sağlamamaktadır. En temelde bizzat sosyal hayat olgusunun varoluşunun birçok olumlu getirileri olduğu fikri, çok erken sosyologlar tarafından bir şekilde ifade edilmiştir. Durkheim, Marx, Weber ve Simmel’de bunlar görülebilir. Onun için kimilerince sosyal sermaye sosyolojiyle eşanlamlı olarak görülmüştür (Farrell, 2007: 32). Yani aslında bu açıdan sosyal sermaye bir teori değildir. Çeşitli sosyal bilim disiplinlerindeki bazı teorilerin harmanlanması ve başka bir şekilde ifade edilmesidir (Haynes, 2009: 8). Daha genel olarak ifade etmek gerekirse sosyal sermaye, sosyal bilimlerin anlamaya ve açıklamaya çalıştığı konuları, yeniden ele alarak, kendi perspektifinden yorumlar. Bunu yaparken sosyal bilimlere bir katkı sunmadığı gibi, onların ürettiği bilgiyi

kullanır (Fine, 2010: 567). Yani aslında üretmiş olmaz, bilakis tüketir. Sonuçta sosyal sermaye söylemi, aslında pek bir şey söylemiş olmuyor veya yeni hiçbirşey söylemiyor denebilir (Thompson, 2009: 159).

Sosyal sermayeyle ilgili çalışmalara bakıldığında, değerden bağımsızmış gibi ele alındığı görülmektedir. Bu durum iktisatla ilişkisinden ve dolayısıyla sosyal bilimlerden çok doğal bilimlerin yöntemlerini kullanmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır (Edwards vd., 2003: 8). Oysa, bilgi sosyolojisinin açıklıkla ortaya koyduğu gibi hiçbir kavram kesinlikle değerden bağımsız değildir. Bir kavramın üretildiği ve kullanıldığı sosyal ve fikrî zemin, o kavramın yapısını şekillendirir. Hele sosyal sermaye gibi tanımı ve muhtevası muğlak bir kavram için bu çok daha fazla geçerlidir. Hatta bir yönüyle sosyal sermayenin tamamen ideolojik olduğu, dolayısıyla masum bir kavram olmadığı da söylenmiştir. Zira sosyal sermaye farklılığı, tahakkümü ve eşitsizliği normalleştirir ve hatta onu yeniden üretir (Bebbington, 2010: 348). Daha doğru bir ifadeyle, sosyal sermaye buna da sebep olabilir, böyle de okunabilir. Zira, mutlak olarak böyle olduğunu söylediğimizde bile sosyal sermaye bir şekilde tanımlanmış olmaktadır ve dolayısıyla o tanımı kabul etmeyen sosyal sermaye teorisyenleri için de bu eleştiri bir anlam ifade etmeyecektir. Ama Bebbington'un bu eleştirisini daha yumuşatarak ve genelleştirerek sosyal sermayenin bağlam bağımlı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yani sosyal sermayenin ne olduğu biraz da nasıl ve nerede kullanıldığına bağlıdır. Kullanımı zaman, mekân ve sınıfa göre değişiklik gösterir. Dolayısıyla belirleyici olan kavramın kendisi değil; kimin, ne zaman ve nasıl kullandığıdır (Fine, 2008: 176). Sonuç olarak “sosyal sermayenin değişken tanımları ve açık olmayan kavramsallaştırılmasına ek olarak, sosyal sermayenin ölçümüne ilişkin ciddi problemler yazın alanında da karşımıza çıkmaktadır” (Şan ve Akyiğit, 2015: 126).

Sosyal sermayenin kazandığı popülarite sayesinde akademisyenler tarafından, kavramın hesabı verilmeden kullanılmaya başlanmış ve hatta sihirli bir kavram haline gelmiştir. Bu özelliği dolayısıyla “sahte entelektüeller” üretmiştir. Kavram her şeyi kapsayabileceği için, yanına konulabilecek her tür başlıkla çalışma yapılabilir olmuştur (Fine, 2010: 568). “Sosyal sermaye ve X” veya “Sosyal sermaye açısından X” başlıklı çalışmalar dergileri doldurur hale gelmiştir.

Son olarak sosyal sermayenin bütün bir sosyal ilişkileri araçsallaştırdığı söylenebilir. İlişki ve etkileşimleri kendileri olarak değil, sağlayacakları katkı açısından ele alır. Sermaye olarak görülmesinin doğal bir sonucu olan bu katkı, çoğu zaman iktisadî bir çıktıdır. Eğitim, sağlık gibi konuları da katacak olursak daha genel anlamda kalkınmayla ilişkili bir çıktıdır. Diğer bir ifadeyle, ilişkilerin önemine gönderme yapan sosyal sermaye, kalkınmaya (daha özelde ve öncelikle ekonomiye) yaptığı katkı

ölçüsünde değerlidir.

Sonuç

Amerikalı psikiyatrist Robert J. Waldinger (2016), Harvard Üniversitesi bünyesinde yürütülen 75 yıllık bir araştırmanın sonuçlarını ‘TED Talks’ vasıtasıyla paylaştı. 75 yıl önce başlayan ve Waldinger’in en son yürütücüsü olduğu bu araştırma projesi, insanı mutlu kılanın ne olduğu sorusuyla yola çıkmış. Yüzlerce kişi üzerinde yapılan bu uzun araştırmanın sonucunda insanı mutlu kılan en önemli şeyin ‘ilişkiler’ olduğu görülmüş. Ailesi, akrabaları ve diğer insanlarla daha fazla ilişki içerisinde olan insanların, sadece daha mutlu olmadığı, aynı zamanda daha uzun ve daha sağlıklı bir hayat yaşadıkları tespit edilmiş. Birey ve onun mutluluğu açısından elde edilen bu sonuca göre ‘ilişkiler önemlidir’.

Sosyal sermayenin söylediği şey de aynıdır: ilişkiler önemlidir. Fakat ister birey açısından isterse de toplum açısından, ilişkilerin tek başına önemli olduğunu söylemek, o ilişkileri açıklamaz veya anlamamıza katkı yapmaz. Şan ve Akyiğit’in (2015: 131) de belirttikleri gibi “Dünya Bankası ya da OECD’nin sayısal verilerine bakarak yapılan analizler, az gelişmiş ülkeler olarak hitap edilen 3. Dünya ülkelerinin ‘yoksulluğunun kaynağı’ esasında toplumun, ekonominin hizmetine sunulması için belirlenen ‘amaç’ları ile ‘araç’larının ters-yüz edilmesinden kaynaklanan bir perspektiften dolayı olduğu açıktır. Klasik iktisat yazın alanına bağlı olarak geliştirilen sosyal sermaye kavramı bu noktada sosyal olayların, olguların ve süreçlerin anlaşılmasına hizmet etmemektedir. Bu nedenle sosyal sermaye kavramı kendi içerisinde yukarıda tartışmaya çalıştığımız gibi sadece kalkınma odaklı klasik kurama bağlı kalarak açıklandığında içerisinde politik, kültürel ve beşeri faktörleri göz ardı etmektedir.”

Sosyal sermaye kavramı ortaya çıktığından itibaren gittikçe artan bir ivmeyle yayılmıştır. Birçok sosyal bilim disiplinde ve hatta bazı pozitif bilim alanlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla disiplinlerin sınırlarını aşarak, kendi içlerinde oluşturdukları ‘körlük’ten sıyrılma potansiyeline sahip olmuştur. Fakat bu durum aynı zamanda kendi sınırlarını da belirsizleştirmiştir. Ayağını bastığı belirli bir zemin olmayınca görmeye çalışacağı belirli bir ufuk da bulamamıştır. Veyahut her bakanın kendince gördüğü bir ufku olmuştur. Bu durum, sosyal sermayeye eleştirel bakmanın imkânını da zayıflatmaktadır.

Yine de sosyal sermaye, tanım ve sınırlarının belirsizliğinden kavramsal analizine, ideolojik yapısından akademik sahteciliğe kadar birçok açıdan eleştirilmiştir. Sosyal sermayeye kavramsal/felsefi düzeyde getirilen eleştiriler kadar, sosyal sermaye teorilerine ve özellikle de ölçülmesine yönelik eleştiriler de azımsanmayacak ölçüdedir. Sosyal sermaye kabul

edilse bile, onun ölçülebilmesinin mümkün olup olmadığı, nasıl ölçüleceği, ölçümlerin ne kadar objektif olduğu ve ne kadar doğru sonuçlar verdiği, toplumlar arasındaki farklılıkların ölçümlere nasıl yansıdığı gibi konular eleştiri konusu yapılmıştır.

Sonuç olarak sosyal sermayenin uzmanlaşma körlüğünü aşma, makro ve mikro teorileri birleştirme veya orta ölçekli teoriler vasıtasıyla onları aşma, sosyal teorinin çeşitli sebeplerle gözardı ettiği bazı konuları tekrar gündeme getirme gibi imkânları vardır. Fakat mevcut kullanım biçimiyle sosyal sermaye çalışmaları karmaşık bir görüntü arz etmekte ve bu imkânları gerçekleştirebilecek bilimsel bir zemin kazanmış durumda değildir. Eğer, bu kaotik tablo içerisinde bazı yaklaşımlar öne çıkarak belirli bir çerçeve oluşturabilir, kavramsal ilişkileri, teorik çatısı, kullandığı yöntem ve teknikleri billurlaşırsa bu imkânlarını gerçekleştirebilir. Aksi takdirde sosyal sermayenin sosyal bilimlere alternatif bir yol mu, bir disiplin içerisindeki bir teori mi yoksa sadece bir yöntem ve teknik mi olduğu sorusu havada kalmaya devam edecektir.

Kaynakça

Adler, P. S. ve Kwon, Seok-Woo (2002). Social Capital: Prospects for a New Concept, *Academy of Management Review*, 27(1), 17-40.

Bebbington, A. (2010). Sosyal Sermaye ve Kalkınma Çalışmaları 1: Eleştiri, Tartışma, İlerleme?, (Ed.) Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal, *Sosyal Sermaye*, İstanbul: Değişim Yayınları.

DeFilippis, J. (2001). The Myth of Social Capital in Community Development, *Housing Policy Debate*, 12 (4), 781-806.

Durlauf, S. N. (1999). The Case 'Against' Social Capital, *Focus*, 20 (3), 6-11.

Edwards, R., Franklin, Jane ve Holland, Janet (2003). Families and Social Capital: Exploring the Issues, *Families & Social Capital ESRC Research Group Working Paper*, No.1. London: South Bank University.

Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, (Çev.) Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Farrell, C. (2007). Thinking Critically About Social Capital, *Irish Journal of Sociology*, 16 (2), 27-49.

Field, J. (2008). *Sosyal sermaye*, (Çev.) Bahar Bilgen ve Bayram Şen, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Fine, B. (2007).⁶ Social Capital, *Development in Practice*, 17 (4/5), 566-574.

Fine, B. (2008). *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı* (Çev.) Ayşegül Kars, İstanbul: Yordam Kitap.

Fine, B. (2010). Sosyal Sermaye, (Ed.) Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal, *Sosyal Sermaye*, İstanbul: Değişim Yayınları.

Fukuyama, F. (2009). *Büyük Çözülme*, (Çev.) Hasan Kaya, İstanbul: Profil Yayıncılık.

Haynes, P. (2009). Before Going Any Further with Social Capital: Eight Key Criticisms to Adress, *Ingenio Working Paper Series*, 2009/2.

Keeley, B. (2007). *Human Capital: How What You Know Shapes Your life*, OECD, <http://www.oecd.org/insights/37966934.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.02.2016).

Poder, T. G. (2011). What is Really Social Capital? A Critical Review, *The American Sociologist*, 42 (4), 341-367.

Ponthieux, S. (2004). The Concept of Social Capital: A Critical Review, *10th ACN Conference*, Paris.

Pope, J. (2003). Social Capital and Social Capital Indicators: A Reading List, *Public Health Information Development Unit, Working Paper Series*, No.1.

Scholz, C. W. (2003). Approaches to Social Capital: The Emergence and Transformation of a Concept, *American Sociological Association 2003 Annual Meeting*.

Şan, M. K. (2006). Bilgi Toplumuna Geçişte Sosyal Sermayenin Taşıdığı Önem ve Türkiye Gerçeği, *5. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Cilt.1, 113-140.

Şan, M. K. ve Şimşek, Rıdvan (2011). Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel-Sosyolojik Arkapları, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (1), 88-110.

Şan, M. K. Ve Akyiğit, Handan (2015). Sosyal Sermaye Tartışmaları

⁶ 2010 yılında *Himalayan Journal of Sociology & Anthropology* dergisinde, Ravi Bhandrai ve Ben Fine olmak üzere iki yazarlı olarak yayımlanan “*The Use and Abuse of Social Capital in Social Sciences*” başlıklı makale, bu makalenin tamamıyla aynıdır. Referans olarak Fine’in bu makalesini almamızın sebebi tek yazarlı olarak ve daha önce yayımlanmış olmasıdır. 2010’da yayımlanan makalede yine Fine’in ismi olmasına rağmen, başka bir yazarla birlikte sadece başlığının değiştirilerek nasıl yayımlandığı sorusu şu an için meçhulümüzdür. Diğer taraftan Nepal’de bir üniversite bünyesinde yayımlandığı ve hakemli olduğu anlaşılan bir derginin editörlük yapısı da diğer bir soru işaretidir.

ve Türkiye’de Sosyal Sermayenin Ölçülmesi Sorunu, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 123-134.

The World Bank. What is social capital, <http://web.worldbank.org>, (Erişim Tarihi: 21.02.2016).

Thompson, D. (2009). What Does ‘Social Capital’ Mean, *Australian Journal of Social Issues*, 44 (2), 145-161.

Waldinger, R. (2016). What Makes a Good Life? Lessons From the Longest Study on Happiness, *TED Talks*,

<https://www.youtube.com/watch?v=8KkKuTCFvzI>, (Erişim Tarihi: 25.01.2016)